

Горбатенко Володимир Павлович

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

(м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-2400-954X>

e-mail: stateandlaw@ukr.net

ВИЗНАЧАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РАШИЗМУ ЯК КВАЗІІДЕОЛОГІЇ І ПРАКТИКИ НЕОТОТАЛІТАРИЗМУ

Резюме

Досліджено та систематизовано з урахуванням здобутків попередників визначальні характеристики рашизму як квазіідеології і практики неототалітаризму. Охарактеризовано зміни, які відбулися в сучасному світі у просторі класичних і новітніх ідеологій. Осмислено передумови формування і наслідки впровадження рашизму. Виявлено і співставлено наукові підходи до поняття «рашизм». Виокремлено й обґрунтовано 7 ключових ознак рашизму, до яких віднесені: 1) нетерпимість до культури та цивілізаційного вибору інших народів, використання ідеї «русского міра» як технології об'єднання наднаціональної спільноти носіїв і ревнителів російської мови і культури; 2) вождизм, культ національного лідера, що спирається на спецслужби та поліцейський апарат; 3) орієнтація на пасивність мас, зневага до особистості, нав'язування гіпертрофованого колективізму, застосування адміністративного ресурсу та системної фальсифікації результатів виборів; 4) демонстративний месіанський цинізм, спрямований на дискредитацію загальнолюдських цінностей, демократичних процедур і стандартів; 5) формування державної пропаганди як цинічного та брехливого рупору правлячого режиму; 6) ненависть до інакомислячих, нагнітання ворожості, економічний тиск, ядерний шантаж; 7) маскування під антифашизм, маніпулятивне обґрунтування окупації та анексії територій сусідніх держав, виправдання геноциду українського народу, знищення українців як національної спільноти. Зроблено висновок про взаємозв'язок виникнення і розвитку

нових ідеологій із суспільними зрушеннями, пов'язаними з розпадом попередніх держав та виникненням нових; зміною уявлень про панування і підпорядкування, свободу і справедливість, сенс існування і бачення майбутнього; масштабними кризовими явищами політичного, економічного, духовного змісту в розвитку людства.

Ключові слова: російсько-українська війна, рашизм, пропаганда, ідеологія, гібридна війна, «русскій мір», ядерний шантаж, геноцид українського народу, «путінізм», російський месіанізм.

Вступ

В умовах змін, які відбулися в сучасному світі на зламі XX—XXI століть, змінилася і його ідеологічна конфігурація. Людей все менше приваблює бачення ідеалізованого суспільного розвитку, окреслене в рамках класичних ідеологій. Реальністю є сконцентрованість на збереженні ідентичності, захисті гідності, відображенні інтересів соціальної спільноти. Вимоги надання аутентичності релігії, культурі, традиціям, забезпечення належної поваги до них поступово переважають масштабніші питання. У цих непростих реаліях, поряд зі спробами адекватного поєднання гуманістичних традиційних і загальнолюдських цінностей, з'являються різного роду квазіідеологічні спекуляції, намагання спотворення людської свідомості, ретельно приховані технології дегуманізації людини й суспільства. І саме на цьому ґрунті у XXI столітті постало загрозливе явище світового масштабу під назвою «рашизм» (від поєднання та співзвучності англ. Russia—росія та італ. fascismo—фашизм). Зазначене явище зазвичай розглядається як ідеологічний різновид нацизму, неофашизму.

За масштабних змін в ідеологічному спектрі прийнято розрізняти поняття «нова ідеологія» і «сучасна ідеологія». До нових зараховують ідеології, які виникли відносно недавно. Сучасні ідеології не обов'язково мають бути новими, вони могли виникнути давно, або, маючи давнє коріння, пристосувалися до нових політичних, соціальних, економічних і культурних обставин. Якраз на межі цих двох понять і сформувалося вищезгадане явище рашизму. Посилена увага науковців з різних галузей соціогуманітарних знань до цього явища, пов'язана з розв'язаною Росією у 2022 році широкомасштабною війною проти України, зовсім не означає, що всі його складові з'ясовані чи зрозумілі. Його важко вловимий характер пов'язаний з мінливою динамікою сучасних подій та неадекватним сприйняттям у світі сфальсифікованої упродовж кількох століть російської історії і культури.

Методи дослідження

У пропонованому дослідженні застосовано системний метод, а також міжгалузевий та соціокультурний підходи. Системний метод дозволив виокремити й узагальнити визначальні характеристики рашизму як квазіідеології і практики російського неототалітарного політичного режиму.

Міжгалузевий підхід посприяв синтетичному погляду на явище рашизму з філософської, політологічної, правової і культурологічної точок зору. Соціокультурний підхід забезпечив ціннісну оцінку рашизму в контексті сучасного загальноцивілізаційного розвитку.

Результати дослідження

Ідеологія рашизму, спираючись на історичні передумови, сформувалася поступово як чинник виправдання і забезпечення агресивної імперської політики Російської Федерації. У цьому процесі з'явилася ціла когорта ідеологів і пропагандистів рашизму, таких як М. Гефтер, А. Дугін, К. Ернст, В. Жириновський, Д. Кисельов, А. Кураєв, С. Кургінян, Е. Лімонов, А. Мігранян, Н. Міхалков, Г. Павловський, Є. Попов, З. Прилепін, А. Проханов, Т. Сергейцев, М. Сімонян, О. Скабеєва, В. Соловйов, Г. Сурков, В. Цимбурський, К. Шахназаров та ін. Політичними наслідками рашизму стали: Придністровський конфлікт (з 1990 р.); російсько-чеченські війни 1994–1996 рр. та 1999–2009 рр.; російсько-грузинська війна 2008 р.; російська агресія проти України (з 2014 р.) та російсько-українська війна (з 2022 р.). У поняттєвому плані термін «рашизм» почав вживатися з 2008 р., значного поширення набув з 2014 р., а від початку широкомасштабної війни, розв'язаної Росією проти України 24 лютого 2022 р., активно вживається на міжнародному рівні.

Рашизм розглядається сучасними дослідниками як: шизофашизм, доведений до крайності як «культ заперечення розуму», спосіб розпалювання ненависті, «апогей торжества волі над думкою» (Т. Снайдер) [1]; людиноненависницька ідеологічна основа «путінізму», що ґрунтується на «дезінформації власного народу» та «нав'язуванні світові власної версії історичної правди» (Б. Дем'яненко) [2, с. 38]; прояв колективної соціопатії, що «базується на ілюзіях і обґрунтовує припустимість будь-якого свавілля заради хибно трактованих інтересів російського суспільства» (О. Костенко) [3]; ідеологія російського фашизму, що базується «на антилібералізмі, експансіонізмі, реваншизмі, некрофільї, геноциді, тероризмі, етатизмі, ксенофобії, євразійстві, вождизмі, богообраності, мобілізації нації й держави проти ворогів, пануванні сили над правом» (М. Требін) [4, с.146]; «уособлення расистської, ксенофобської, шовіністичної та популістської ідеології, яку, попри очевидний антидемократизм, підтримує більшість російського населення» (В. Огризко) [5, с.340]; безчесний, корумповано-мафіозний, вульгарний фашизм, для адептів якого «слова “людяність”, “совість”, “честь”, “порядність” тощо стосовно решти світу, окрім їхньої улюбленої Федерації, просто не існують» (В. Макарчук) [6, с.25–27]; «чорносотенно-білогвардійсько-чекістська тоталітарна ідеологія і практика з низкою специфічних ознак, зумовлених гібридним характером російського політичного проєкту і обставинами постмодерну» (Л. Якубова) [7, с. 32]; «складна ідеологія, яка об'єднує елементи російського націоналізму, православ'я, імперіалізму, шовінізму, фашизму»

та виявляється «у владарюванні, культі лідера, антизахідній риториці та спробах виправдання агресивної політики та домінування росії» (І. Похиленко) [8, с. 743]; «різновид тоталітарної ідеології, яка є підґрунтям режиму, сформованого в Росії на початку XXI ст., та спирається на традиції російського шовінізму й імперіалізму, злочини комуністичного режиму в СРСР, фашизму та нацизму» (П. Полянський) [9, с. 213].

До цього дискурсу в 2022 році долучився і автор даної статті. Відповідно в енциклопедично зафіксованому науковому підході рашизм розглядається нами як «маніпулятивна, популістська квазіідеологія і практика неототалітарного політичного режиму Російської Федерації кінця ХХ—початку ХХІ ст., основу якої становлять суміш великодержавного шовінізму і реакційного православ'я, ідеалізація та спроба відтворення радянського минулого, хибне уявлення про «богообраність» і особливу цивілізаційну місію російського народу в сучасному світі» [10].

14 квітня 2022 р. Верховна Рада України визнала Російську Федерацію державою-терористом із тоталітарним неонацистським режимом. Поряд зі здійсненими російською армією злочинами на це рішення значною мірою вплинула радикалізація ідеології рашизму. Радник Президента України М. Подоляк цей процес охарактеризував як «усвідомлену масову згоду російського суспільства на максимально варварські убивства і руйнування». У травні 2022 р. Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики підтримав ініціативу науковців, журналістів, політологів, усього громадянського суспільства щодо висвітлення та повноцінного визнання терміну «рашизм» та похідних від нього означень на національному та міжнародному рівнях. Відповідно українські представники інформаційно-комунікаційної сфери започаткували кампанію щодо внесення терміну рашизм до Оксфордського і Кембріджського словників англійської мови. Вже станом на червень 2022 р. публікації про рашизм з'явилися 25 мовами. Зважаючи на це, Т. Снайдер пов'язав перспективи подальшого осмислення рашизму з формуванням окремого напрямку дослідження цього явища.

Активізація міжгалузевого дискурсу щодо рашизму дозволяє виокремити та обґрунтувати його основні характеристики. Останні покликані згрупувати та систематизувати вже існуючі в різних варіаціях визначення та підходи. Наведемо декілька прикладів систематизації визначальних ознак рашизму. До таких, зокрема, можна віднести підхід В. Ткаченка, який привертає увагу до таких чинників, як: спотворення реальності масштабним застосуванням пропаганди, відвертої брехні, цинізму; реабілітація елементів фашизму, нацизму, сталінізму; застосування притаманних росіянам низьких почуттів злоби, ненависті, насилля для скоєння воєнних злочинів, геноциду проти українського народу [11]. Л. Якубова акцентує на таких ознаках рашизму, як ільїнщина («білий фашизм» І. Ільїна); одержавлення суспільного життя у вигляді рашистського

державосупільства; ненормальність і надзвичайщина як нова реальність; виклик глобальному світу; десуб'єктивація і дегуманізація [7]. Ф. Кирилюк і Р. Куліш до найбільш характерних ознак рашизму відносять: некритичність мислення, нігілістичність, вепонізаторство (використання релігії, природних ресурсів, окупованих територій як інструменту геополітичного тиску—В. Г.), інформаційне викривлювання, постімперська [12, с. 125].

Систематизація визначальних ознак рашизму, що пропонується в рамках даного дослідження, первісно була оприлюднена автором 2022 року у вищезазначеній статті до Великої української енциклопедії. Вона включає 7 визначальних характеристик, які, внаслідок динамічного розвитку означеного явища та пов'язаного з ним дискурсу, сьогодні потребують додаткового обґрунтування, що, власне, і є основною метою пропонованого дослідження. Відтак спробуємо доповнити й конкретизувати означені характеристики.

1. Нетерпимість до культури та цивілізаційного вибору інших народів, використання ідеї «русского міра» як технології об'єднання наднаціональної спільності носіїв і ревнителів російської мови і культури, легітимації політичної, культурної, релігійної експансії на пострадянському просторі.

Агресія Росії проти України, що розпочалася у 2014 році, та широкомасштабна російсько-українська війна, що триває з 2022 року, відображені в численних вітчизняних публікаціях та навіть всебічно охарактеризовані в підручнику Павла Полянського зі Всесвітньої історії для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Автором цього підручника «русский мір» цілком слушно визначається як «імперська концепція РФ, що має на меті обґрунтувати “унікальність”, “особливий шлях” Росії, “російської (або ж “євразійської”) цивілізації”, “винятковість” росіян, з метою підкорення інших народів та встановлення регіонального і світового панування». У відповідності з цим росіяни уявляють «русский мір» «імперією “богообраного” російського народу включно з територіями України, Білорусі, країн Балтії, придністровським анклавом Молдови тощо». Загалом пов'язані з «русским міром» претензії «поширюються на всі території, що були свого часу окуповані Росією та Советським Союзом і де проживають так звані «співвітчизники»—уродженці СРСР, а також всі, хто володіє російською мовою і поділяє “російську культуру”» [9, с. 212].

Всіляко принижуючи Захід та Україну як осереддя бездуховності, російська влада прагнула маніпулятивними засобами сформувати в середовищі частини українського населення міф про звільнення та об'єднання всієї російськомовної спільноти. З певними потугами цей міф знайшов відгук лише серед нечисленних колаборантів на окупованих територіях. Натомість після резонансних злочинів росіян у Херсоні, Бучі, Ірпені, Бородянці, Ізюмі, Ягідному та інших окупованих населених пунктах, а також жорстоких

бомбардувань Харкова, Маріуполя, Одеси, Миколаєва цей міф остаточно розпався у свідомості найбільших українських ревнителів російської мови й культури.

2. Вождизм, культ національного лідера, фактичне утвердження диктатури, втіленої у сильному президентстві В. Путіна та невідконтрольному суспільству жорсткому політичному режимі, що спирається на спецслужби та поліцейський апарат.

Історично притаманне російському народові рабське поклоніння владі посприяло формуванню на початку XXI століття специфічного жорстко авторитарного політичного режиму, що поступово трансформувався в неототалітаризм і одержав назву «путінізму». Цей режим поєднав у своєму функціонуванні відтворення звичної для пересічного росіянина архаїки попереднього існування та певної структурної модернізації, що спирається на досягнення доби глобалізації й Інтернету. Головним здобутком путінізму стало поєднання системи масового управління та ідеологічного контролю, що пронизує все суспільне життя й забезпечує інсценування всенародної підтримки правлячої верхівки. Характеризуючи феномен путінізму, Б. Дем'яненко зауважує: «Політика В. Путіна не виходить за рамки проблем адаптації до зовнішніх змін. Звідси спостерігаються різноманітні сурогатні форми псевдоінституційних інновацій і медійної «демократії» (громадські палати, рухи «наших», послання до Федеральних зборів і т. п.). В. Путін не задає програму діяльності бюрократії, а прагне пристосуватися (утримати рутинну конструкцію безконтрольної влади) до наростаючих явищ децентралізації панування й нових джерел впливу» [2, с. 38].

Характерним для путінізму є штучно сконструйований образ харизматичного лідера, що подається пропагандою як невід'ємний від образу самої Росії. Ототожнення правлячого режиму, політичного розвитку Росії з В. Путіним набуло ознак «культу особи», подібного до сталінських часів. В. Путіну та його оточенню вдалося нав'язати російському суспільству ідеологему, згідно якої діючий президент асоціюється зі стабільністю, а відхід його від влади означатиме не що інше, як громадянську війну і розпад великої імперії. На цьому тлі поступова підміна інститутів державного управління силовими структурами була сприйнята громадянами як данність. Поряд із цим масовою свідомістю було проігноровано злиття влади і бізнесу, панування прокремлівських корпорацій в основних галузях економіки, поєднання криміналітету з вищими ешелонами влади. Обмежені можливості громадянського суспільства, слабкий середній клас, масована пропаганда зрештою й забезпечили легітимацію позитивного правління Путіна через посередництво імітації демократичного виборчого процесу.

3. Орієнтація на пасивність мас, зневага до особистості, порушення прав і свобод людини, нав'язування гіпертрофованого колективізму, зведення ролі народу до рівня голосування за одного і того ж кандидата та політичну

партію, застосування адміністративного ресурсу та системної фальсифікації результатів виборів.

Нездатність російського населення до повноцінного соціального розвитку якраз і послугувала підґрунтям для формування неототалітаризму в Росії. Внаслідок взаємної незацікавленості в модернізації країни, за визначенням Л. Якубової, на її теренах сформувався «тоталітарний консенсус між владою та населенням». Звідси—«бажання загальмувати історичний час як гарантію збереження влади для одних та ілюзія простого вирішення складних політичних проблем для інших стають платформою “проростання” державної конструкції в населення, і подальша трансформація і того, і іншого за логікою зростання злоякісної пухлини: держава абсорбує волю і суб’єктність громадян, перетворюючись зрештою на антипод держави «спільного блага»; суспільство втрачає навички політичної взаємодії та суб’єктивізації в рамках суспільних інституцій (партій, профспілок, спільнот, товариств тощо)» [7, с. 146–147].

Масове суспільство доби путінізму остаточно втратило голос індивідуума, перетворившись на гіпертрофований колектив, життєдіяльність якого перебуває в абсолютній залежності від інспірованих владою пропагандистських кліше. Такою масою можна з легкістю маніпулювати під час виборів, утверджувати її безправність, всіляко її залякувати та приваблювати ідеологемами на кшталт повернення Криму до рідних пенатів, порятунку братського народу Донбасу, звільнення українців від нацизму.

4. Демонстративний месіанський цинізм, спрямований на дискредитацію загальнолюдських цінностей, демократичних процедур і стандартів, пропагування переваги Росії над усім світом з використанням російської православної церкви як засобу геополітичного впливу та морально-духовного освячення антинародних, імперіалістичних діянь російської влади.

Російський месіанізм має глибоке коріння й постійно виявляє себе в різних умовах у політиці, культурі, соціальних відносинах, на міжнародній арені. У 2022 році на основі дослідження творчої спадщини польського поета і мислителя, нобелівського лауреата Чеслава Мілоша автор даної статті дійшов наступного висновку: «У політичному сенсі російське месіанське світорозуміння виявилось наслідком існування цілого народу у вигляді закритої, одновимірної спільності, невирішеності упродовж століть ключових соціальних проблем, втрати надії на краще майбутнє. Звідси—ідеї богообраності російського народу, спотворене уявлення про роль держави у подоланні кризових ситуацій, зміні світового розвитку, а також виправдання персоніфікованої диктатури, тоталітаризму» [13, с. 33].

Від часів патріарха Нікона російська церква є стратегічним партнером російської влади. Хоча остання намагається це приховати й позиціонує церкву як аполітичну структуру. В умовах гібридної агресії та широкомасштабної війни

Росії проти України Російська православна церква відкрито заявила про себе як про потужний осередок пропаганди «руського міра». В. Крисаченко щодо цього зазначає: «Експансіоністська доктрина РПЦ є складовою частиною агресивних дій РФ проти України і її реальних політичних злочинів проти людяності. Вона бере безпосередню участь в ідеологічному обґрунтуванні сепаратистських рухів та військових дій в Україні, формуванні та забезпеченні терористичних угруповань, переслідуванні прихильників інших конфесій, насамперед ПЦУ та УГКЦ. Повсякденною практикою стало рейдерське захоплення та незаконне використання храмових споруд та територій, ігнорування вимог українського законодавства, створення атмосфери недовіри та непокори органам державної влади. Все це суперечить нормативно-правовим вимогам щодо функціонування релігійних організацій в Україні і становить загрозу національній безпеці України» [14, с. 101]. На цій підставі Україна мала право ще на початку війни позбавити цю структуру можливості проповідувати ворожі ідеї в Україні. Однак, складність ситуації полягає в тому, що Європейський Союз, до якого інтенсивно інтегрується Україна, вимагає здійснювати всі реформи виключно демократичним шляхом.

У випадку України з її колоніальним минулим цього досягти дуже важко, оскільки на її території досі лишається більше 8 тисяч парафій московської церкви. Відповідно вона, апелюючи до демократичних принципів, продовжує маніпулювати свідомістю людей навіть в умовах війни. На цю проблему звертає увагу О. Саган: «Російські політики та московський патріархат намагаються на міжнародній арені подати ситуацію із Києво-Печерською лаврою, а також переходами громад, як наступ на свободу совісті. Їх логіка зрозуміла—хочуть показати Україну не демократичною, щоб зменшити її підтримку у світі. Тому наразі, не без допомоги московських спецслужб, вийшло багато англомовних матеріалів (більше, ніж російсько- чи українськомовних), ініційовані питання «наступу» в Україні на свободу совісті для розгляду в ООН та на інших міжнародних площадках» [15]. Україна, звичайно, намагається подолати цю проблему демократичним шляхом—через урахування волевиявлення прихожан та ініціювання відповідного законодавства. Однак змінити існуючу ситуацію не так просто. І європейським політикам, які висувають стандартні вимоги до України, варто враховувати небувалі масштаби гібридної війни, яку Росія веде упродовж багатьох років не лише проти України, а й проти всього демократичного світу.

5. Формування державної пропаганди як цинічного та брехливого рупору правлячого режиму, героїзація та сакралізація російського способу життя з тяжінням до сумнівної символіки (комуністичної атрибутики колишнього СРСР, наративу «Безсмертний полк», латинських літер «Z» і «V» та ін.).

Пропаганда—невід’ємна складова сучасного суспільного життя, причому в умовах домінування інформаційного суспільства її можливості неухильно зростають. Росія, поступово повернувшись наприкінці 1990-х років після нетривалого демократичного розвитку до імперської політики, задіяла масовану державну пропаганду як засіб маніпулювання свідомістю людей і громадською

думкою у внутрішній політиці. Як наслідок, відбулися масштабна політизація та ідеологізація суспільного життя, пригнічення критичного мислення на колективному та індивідуальному рівні, які відіграли визначальну роль у процесі формування безальтернативної політики та визнання масовою свідомістю можливості й доцільності пожиттєвого перебування президента Путіна при владі. Зміцнивши своє становище, правлячий режим перейшов до зовнішньої експансії на територіях Грузії, Сирії, а потім і України. За цих умов російська влада поставила собі за мету максимально обмежити поінформованість людей у спровокованих нею подіях, а також поселити в країні страх шляхом репресивних засобів, застосовуваних могутнім апаратом силових органів.

Серед пропагандистських засобів важливе місце відведено створеним державно-владними ресурсами міфам про «Велику Вітчизняну війну» та ледве не одноосібну перемогу росіян над нацизмом; про «братські народи», найголовнішим серед яких є саме російський народ; про велич і виключність усього російського, порівняно з іншим світом, — від збройних сил до культури. Основну роль серед цих міфів відведено міфам про велику перемогу російського народу над нацизмом у Другій світовій війні. Символічними засобами впровадження цього міфу в масову свідомість стали георгіївська стрічка і щорічна хода так званого «безсмертного полку» з незмінними агресивними гаслами: «деди воевали», «можем повторить», «на Берлін» та ін. Характеризуючи наслідки впровадження цього міфу, А. Магалецький зазначає: «Результатом відродження і спотворення пам'яті про Другу Світову війну стало формування у голові більшості росіян нового образу українця. Українець — як лютий ворог «руського мира», пособник фашистів та «госдепу». Всі дії нової влади сприймаються як антиросійські, а сама українська влада позиціонується як кривава хунта. Таким чином, вірячи в перемогу саме Росії над «німецько-фашистськими захватчиками», росіяни почали вірити в свою місію звільнення України від фашистів та принесення сюди «руського мира». Тому відновлення у Росії міфу про Велику Вітчизняну війну стало основоположним у процесі пропаганди і перетворення росіян на слухняних громадян своєї батьківщини, що без зайвих питань сприймають всю ту інформацію, яку подають кремлівські пропагандисти» [16, с. 132].

З таким ідеологічно-пропагандистським забезпеченням не важко було переконати російське населення в необхідності звільнення України від націоналістів, які захопили владу в Києві. З початком широкомасштабної війни проти України було запроваджено додаткові символи рашизму у вигляді освячених і розрекламованих пропагандою латинських літер «Z» і «V». Дослідниця І. Крупеня детально пояснює підґрунтя використання цих символів рашизму. Зокрема, вона звертає увагу на той факт, що латинська літера «Z» у Росії, «як свастика у Німеччині у кінці 30-х років, стала знаком підтримки військового нападу на Україну». А символ «V» «походить від німецького слова «Vergeltungswaffe», що в перекладі означає “зброя відплати”» [17, с. 135–137]. Зазначена паралель із символікою фашистської Німеччини, на думку І. Похиленко, «красномовно свідчить про

розуміння всім світом і природи організованої росією терористичної «спеціальної військової операції», і її явного неонацистського характеру» [8, с. 742].

6. Ненависть до інакомислячих, думка яких не співпадає з державною пропагандою, нагнітання ворожості, клеймування всіх незгідних шпигунами і зрадниками; економічний тиск на інші країни та Європу в цілому, ядерний шантаж, спрямований на залякування світового співтовариства.

Під впливом консервації тоталітарного стилю правління та зовнішньої експансії в Росії на всіх рівнях сформувалася та постійно виявляється ненависть до інакомислячих. До того ж її постійно підігривають та пропагують засоби масової інформації, політичні експерти, представники влади різних рівнів—від міських голів до міністра закордонних справ і президента. Одним із проявів такої ненависті, що вразив весь світ, став антисемітський погром у аеропорту столиці Дагестану Махачкалі, коли розлючений натовп намагався не допустити посадки рейсу із обстрілюваного терористами Ізраїлю. Внаслідок цього інциденту та пасивних дій поліції постраждали ні в чому не повинні люди.

Нагнітання ворожості в країні в умовах російсько-української війни призвело до клеймування всіх незгідних з діями влади шпигунами і зрадниками та до їх переслідувань, внаслідок чого багато людей мусили покинути межі країни. Переслідувань навіть зазнали такі загальноновизнані в попередні часи авторитетні діячі культури як Алла Пугачова, Максим Галкін, Лія Ахеджакова, Андрій Макаревич, Юрій Шевчук та багато інших.

Ненависть до інакомислячих, що стала нормою у внутрішній політиці, зрештою вихлюпнулася назовні й обернулася проти всього цивілізованого світу. І якщо Європа поступово справилася з економічним тиском, то все світове співтовариство досі не може відійти від шокового стану, пов'язаного з відвертим ядерним шантажем, що постійно провокується офіційними представниками російської влади. Мета ядерного шантажу, на думку М. Требіна, полягає в наступному: «Росія ядерною зброєю готова знищити весь світ, якщо цей світ не готовий визнати її світовим лідером» [4, с. 150].

7. Маскування під антифашизм, маніпулятивне обґрунтування окупації та анексії територій сусідніх держав, застосування військової сили, регіонального колабораціонізму під гаслом «збирання російських земель», виправдання геноциду українського народу, знищення українців як національної спільноти.

Від 2014 року путінська Росія трансформувала власну експансіоністську політику від приховуваної під маскою антифашизму гібридної агресії до геноциду українського народу. Анексія Криму і окупація частини східних територій України відбувалася в рамках «гібридної війни» (англ. hybrid warfare), що включала одночасне застосування новітніх засобів боротьби (кібертехнологій, соціальних мереж, псевдоправових рішень, агресивної пропаганди, економічного тиску, дипломатичної еквілібристики та ін.). При цьому Росія застосувала проти України весь арсенал сучасних способів ведення гібридної війни, серед яких: фінансування та безпосереднє здійснення актів державного тероризму; підтримка сепаратизму,

ініціювання псевдодержавних утворень; озброєння, матеріальне забезпечення та підготовка нерегулярних збройних формувань, загонів терористів, бойовиків із місцевого населення; приховане локальне застосування регулярних збройних сил; утримання населення конфліктного регіону в постійному страху за своє життя. Підступними засобами, шантажем Росія прагнула змусити Україну до виконання Мінських домовленостей, основною метою яких було створення політико-правового поля, здатного вирішально впливати на вигідну для агресора внутрішню політику. Практично йшлося про ультиматум, зумовлений тиском переважаючої воєнної могутності агресора, за посередництва демократичних європейських держав, для яких власні економічні інтереси виявились важливішими за збереження суверенітету України та непорушності норм міжнародного права. Подібний політико-правовий компроміс був абсолютно неприйнятним і невиправданим, що й підтвердила розв'язана 24.02.2022 р. Російською Федерацією широкомасштабна війна проти України.

З початком війни у 2022 році Росія переходить до стадії неприхованого геноциду українського народу, про що свідчать масові вбивства мирного населення, страта військовополонених на полі бою та знущання над ними в місцях утримання, насильницька депортація українців з окупованих територій, руйнування цивільної інфраструктури, утворення фільтраційних таборів, відбирання українських документів і нав'язування російського громадянства, зміна національної ідентичності викрадених дітей.

Доводячи очевидність ідеології та практики здійснення Росією геноциду українського народу, В. Ткаченко робить наступний висновок: «У розумінні кремлівських верховод немає України, немає українців, немає української мови та культури. Є лише Росія, а тому українці назагал мають стати росіянами, або бути знищеними. Саме ці ідеї нав'язують широкій громадськості російські ЗМІ, саме подібні геноцидальні заяви регулярно робить Путін та його поплічники. Вдаючись до історичних паралелей, Тімоті Снайдер нагадує: Гітлер у «Mein Kampf» доводив, що євреям у Німеччині немає місця, бо це не їхня земля. Так само Путін і російська пропаганда силкуються довести, що справжні господарі на цій землі — це росіяни. Українці ж, буцімто, є чужинцями на цій землі, до того ж вони є прислужниками міжнародної змови, котрі нібито догоджають якимось своїм господарям. Усіх цих чужинців-українців, мовляв, слід винищити, і тоді на світі встановиться природній порядок» [11, с. 340]. І хоча на міжнародному рівні дотепер тривають дискусії про те, чи підпадають злочини, які вчиняє Росія, під міжнародно-правові норми Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948), людство зрештою усвідомить істинну суть росіян та легітимізованого ними політичного режиму, й не захоче надалі терпіти знущання над міжнародним порядком та дасть відповідну правову оцінку їх злочинним діянням, що несуть загрозу всьому цивілізованому світові.

Висновки

Виникнення і розвиток нових ідеологій підштовхується суспільними зрушеннями, пов'язаними з розпадом попередніх держав та виникненням нових; зміною уявлень про панування і підпорядкування, свободу і справедливість, сенс існування і бачення майбутнього; масштабними кризовими явищами політичного, економічного, духовного змісту в розвитку людства. Цей процес буде актуальним доти, доки зберігатиметься сутність політики—вольового перетворення соціального простору згідно з уявленнями, цінностями та інтересами людей.

Рашизм, як квазіідеологія і практика російського неототалітарного режиму, орієнтована на дегуманізацію соціального розвитку, є своєрідним «атавізмом» у процесі загальноцивілізаційних трансформацій. Разом із тим дискурс, що стосується цього антилюдського за своєю суттю явища триватиме доти, доки на карті світу існуватиме злочинне, штучне утворення імперського типу під назвою Росія та доки вона продовжуватиме здійснювати злочини проти України і шантажувати світ ядерним апокаліпсисом.

Проблема рашизму спонукає до дослідження змін, які відбуваються в ідеологічному спектрі сучасного світу. Відповідно при з'ясуванні характеру посткласичних ідеологічних течій на особливу увагу заслуговують: виявлення ступеню впливу масштабних класичних і новітніх локальних ідеологій; визначення ролі ідеології в сучасному українському суспільстві та її взаємозв'язку з груповими інтересами; пошуки причин виникнення деструктивних явищ у процесі функціонування політичних ідеологій; окреслення особливостей ідеологічного дискурсу на державному, регіональному і світовому рівнях; осмислення характеру протистояння деструктивних і конструктивних ідеологій; всебічний розгляд впливу інформаційно-комунікаційної складової соціального розвитку на процес ідеологічного супроводження політики.

Список посилань:

1. Snyder T. We Should Say It. Russia Is Fascist. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html> (дата звернення: 18.03.2024)
2. Дем'яненко Б. «Рашизм» як квазіідеологія пострадянського імперського реваншу. *Studia Politologica Ukraino-Polona*. Випуск 8. Житомир-Київ-Краків: Вид. Євенок О. О., 2018. С. 35-40.
3. Костенко О. Що таке «рашизм»? *День*, 9 квітня 2014.
4. Требін М. П. Звичайний рашизм: загальна характеристика. *Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2022. № 4 (55). С. 143-156.
5. Огризко В. С. Дещо про рашизм. *Україна дипломатична*. Науковий щорічник. 2022. Вип. XXIII. С. 338-341.

6. Макаруч В. С. Рашизм як найдеградованіша стадія фашизму. Правова держава. Випуск 33. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. С. 21-30.
7. Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні; Інститут історії України НАН України. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с.
8. Похиленко І. С. До питання про рашизм. Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 741-744.
9. Полянський П. Всесвітня історія (рівень стандарту): підруч. Для 11 кл. закл. загальн середн. освіти / Павло Полянський. Київ: Грамота, 2024. 272 с.
10. Горбатенко В. П. Рашизм. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vne.gov.ua/Рашизм> (дата звернення: 14.07.2022).
11. Ткаченко В. М. Рашизм: ліцензія на геноцид. Есеї. Науково-популярне видання. Київ: Видавництво Політія, 2023. 348 с.
12. Кирилюк Ф. М., Куліш Р. Ю. Поняття «рашизм»: сутність та ознаки. Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ТОВ «Вадекс», 2023. Вип. 90. С. 121–131.
13. Горбатенко В. П. Месіанізм як політична хвороба: Чеслав Мілош про Росію. Правова держава. Випуск 33. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. С. 31-40.
14. Крисаченко В. С. Територіальна доктрина Російської православної церкви: стратегія експансіонізму. Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ТОВ «Вадекс», 2022. Вип. 88. С. 88-104.
15. Діяльність моспатріархату в Україні об'єктивно є загрозою нацбезпеці нашої країни—професор Олександр Саган. Армія Inform. 13 квітня 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/13/diyalnist-mospatriarhatu-v-ukrayini-obyektivno-ye-zagrozoynaczbezpeczi-nashoyi-krayiny-profesor-oleksandr-sagan/>
16. Магалецький А. Міф про Велику Вітчизняну війну як засіб впливу російської пропаганди в сучасній гібридній війні проти України. Інтермарум: історія, політика, культура. 2020. Випуск 8. С. 121-139.
17. Крупеня І. М. Ідеологія рашизму як політичний феномен режиму Путіна. Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ТОВ «Вадекс», 2023. Вип. 90. С. 132-144.

References

1. Snyder T. (2022). We Should Say It. Russia Is Fascist. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html> (accessed 03/18/2024) [in English].
2. Demyanenko B. (2018). «Racism» as a quasi-ideology of post-Soviet imperial revenge. *Studia Politologica Ukraino-Polona*. Issue 8. Zhytomyr-Kyiv-Krakov: Ed. O. O. Evenok, 2018, 35–40 [in Ukrainian].
3. Kostenko O. (2014). What is «racism»? Day, April 9, 2014 [in Ukrainian].
4. Trebin M. P. (2022). Ordinary racism: general characteristics. *Bulletin of the National Law University named after Yaroslav the Wise*. No. 4 (55), 143-156 [in Ukrainian].
5. Ogryzko V. S. (2022). Something about racism. Ukraine is diplomatic. *Scientific yearbook*. Issue XXIII, 338-341 [in Ukrainian].
6. Makarchuk V. S. (2022). Racism as the most degraded stage of fascism. *Constitutional state*. Issue 33. Kyiv: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 21-30 [in Ukrainian].
7. Yakubova L. D. (2023). Racism: Beast from the Abyss / Larisa Yakubova; Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Akadempriodika, 318 p. [in Ukrainian].
8. Pokhilenko I. S. (2024). To the question of racism. The war in Ukraine: conclusions drawn and unlearned lessons: collection of theses of the International Scientific and Practical Conference (February 22-23, 2024) / emphasis. U. O. Tsmots. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 741-744 [in Ukrainian].
9. Polyansky P. (2024). World history (standard level): textbook. For 11th grade closing overall average of education / Pavlo Polyanskyi. Kyiv: Gramota, 272 p. [in Ukrainian].
10. Gorbatenko V. P. (2022). Racism. *Great Ukrainian encyclopedia*. URL: <https://vue.gov.ua/Rashizm> (date of application: 14.07.2022) [in Ukrainian].
11. Tkachenko V. M. (2023). Racism: license for genocide. *Essays*. Popular scientific publication. Kyiv: Politiya Publishing House, 348 p. [in Ukrainian].
12. Kyryliuk F. M., Kulish R. Yu. (2023). The concept of «racism»: essence and signs. *Political science bulletin: collection of scientific papers / heads*. ed. O. V. Batrymenko; Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Kyiv: Vadex LLC. Issue 90, 121-131 [in Ukrainian].
13. Gorbatenko V. P. (2022). Messianism as a political disease: Cheslav Milos about Russia. *Constitutional state*. Issue 33. Kyiv: V. M. Koretsky Institute

- of State and Law, National Academy of Sciences of Ukraine, 31-40 [in Ukrainian].
14. Kryshchenko V. S. (2022). Territorial doctrine of the Russian Orthodox Church: strategy of expansionism. Political science bulletin: collection of scientific papers / heads. ed. O. V. Batrymenko; Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Kyiv: Vadex LLC, Issue 88, 88-104 [in Ukrainian].
  15. The activities of the Mospatriarchy in Ukraine are objectively a threat to the national security of our country - Professor Oleksandr Sagan (2023). Army Inform. April 13, 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/13/diyalnist-mospatriarhatu-v-ukrayini-obyektyvno-ye-zagrozoyu-naczbezpeczi-nashoyi-krayiny-profesor-oleksandr-sagan/> [in Ukrainian].
  16. Magaletskyi A. (2020). The myth of the Great Patriotic War as a means of influencing Russian propaganda in the modern hybrid war against Ukraine. Intermarum: history, politics, culture. Issue 8, 121-139. [in Ukrainian].
  17. Krupenya I. M. (2023). Ideology of racism as a political phenomenon of Putin's regime. Political science bulletin: collection of scientific papers / heads. ed. O. V. Batrymenko; Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Kyiv: Vadex LLC. Issue 90, 132-144 [in Ukrainian].

Volodymyr Horbatenko

Institute of State and Law named after V. M. Koretsky

National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-2400-954X>

e-mail: stateandlaw@ukr.net

DEFINING CHARACTERISTICS OF RACISM AS QUASIIDEOLOGIES AND PRACTICES OF NEO-TOTALITARIANISM

Abstract

The defining characteristics of racism as a quasi-ideology and practice of neo-totalitarianism have been studied and systematized, taking into account the achievements of its predecessors. The changes that took place in the modern world in the space of classical and modern ideologies are characterized. The prerequisites for the formation and consequences of the introduction of racism are elaborated. Scientific approaches to the concept of «racism» are identified and compared. 7 key signs of racism are singled out and substantiated, which include: 1) intolerance to the culture and civilizational choices of other peoples, the use of the idea of a «Russian world» as a technology for uniting a supranational community of speakers and zealots of the Russian language and culture; 2) chieftainship, the cult of the national leader, which relies on special services and the police apparatus; 3) focus on the passivity of the masses, contempt for the individual, the imposition of hypertrophied collectivism, the use of administrative resources and systematic falsification of election results; 4) demonstrative messianic cynicism aimed at discrediting universal human values, democratic procedures and standards; 5) formation of state propaganda as a cynical and lying mouthpiece of the ruling regime; 6) hatred of dissenters, incitement of enmity, economic pressure, nuclear blackmail; 7) masquerading as anti-fascism, manipulative justification of the occupation and annexation of the territories of neighboring states, justification of the genocide of the Ukrainian people, the destruction of Ukrainians as a national community. A conclusion was made about the relationship between the emergence and development of new ideologies and social changes associated with the collapse of previous states and the emergence of new ones; by changing ideas about domination and submission, freedom and justice, the meaning of existence and vision of the future; large-scale crisis phenomena of political, economic, and spiritual content in the development of humanity.

Keywords: Russian-Ukrainian war, racism, propaganda, ideology, hybrid war, «Russian peace», nuclear blackmail, genocide of the Ukrainian people, «Putinism», Russian messianism.

Стаття надійшла до редакції 19.03.24

© Горбатенко В. П., 2024